

MONEDA CU DOUĂ FEȚE: FEDERALISMUL CENTRAL- EUROPEAN ÎN CONCEPȚIA ELITELOR POLITICE INTERBELICE

Drd. Daniel CÎTIRIGĂ *

The Faces of the Coin: Central-European Federalism in Inter-War Political Elites

Abstract: A comprised analysis of the most important political characters of Central Europe as regards the issue of federalism emphasizes at least two well-defined trends: on one hand, if we take into consideration the geographical aspect, the elites of the former Austro-Hungarian Empire operate a State perspective having as basis federal principles, while on the opposing side upholders of centralism are to be found. The paradox appears due to the political culture that was the basis for the maintainers of federalism theories. From a different perspective it is important to underline the fact according to which the reasons for the analysis of federal structures differ depending on the new condition of the involved state at the end of the First World War: the defeated states had as target the maintaining of certain “sacred” territories, while the victorious ones aimed either the remaking of ancient entities or sought a defensive method for the external threats or, why not the territorial expansion under what can be named “small powers imperialism”.

Keywords: federalism, elites, Central Europe, nationalism

Pornind de la premisa că definierea Europei Centrale reprezintă obiectul unei îndelungate controverse științifice și politice am organizat acest studiu pe spații geopolitice/statale. Nu am considerat necesar, însă, să eliminăm cazurile de întrepătrundere fenomenologică. În acest context, este obligatoriu să precizăm că am optat pentru formula geopolitică a Europei Centrale care se referă la spațiul dintre Germania și Rusia, fără Austria, pe care am considerat-o după Primul Război Mondial drept obiect al sferei de influență civilizațională germane. În ceea ce privește o viziune proprie asupra federalismului central-european, este necesar să subliniem că numărul personalităților impresionează ci, în special, poziția lor politică.

Elitele politice interbelice implicate în proiectele de federalizare a spațiului central-european provin, în general, din două spectre diferite: primul remarcat de noi ar fi cel format din state precum Iugoslavia, România sau Cehoslovacia care urmăreau prezervarea noilor teritorii, iar cel de-al doilea de state precum Ungaria sau Polonia care vizau refacerea statalității medievale.

* Asist.univ.drd. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Constanța.

Pornind de la aceste premise, primul pe care îl vom aminti este nimeni altul decât primul președinte al Cehoslovaciei, cel care susține direct ideea cehoslovacismului, până la ducerea sa la nivel de politică de stat. Tomaš G. Masaryk, născut într-o familie mixtă, tatăl fiind slovac, iar mama cu origini germane, devine în perioada sfârșitului Primului Război Mondial, atât părintele națiunii cehoslovace, cât și unul dintre cele mai acreditate și documentate voci în probleme de politică a naționalităților¹. Filosofia politică a lui Masaryk are o sferă largă de analiză, referindu-ne aici la subiecte precum *Socialismul*, *Individualismul*, *Utilitarismul*, *Pesimismul*, *Evoluționismul*, *Pozitivismul*, *Federalismul*, *Autonomia sau Naționalismul și Internaționalismul*.

În ceea ce privește viziunea primului președinte cehoslovac asupra subiectului federalismului, primele trimiteri în acest sens le avem în memoriile sale, în cadrul înțelegerii memorabile dintre cehii și slovacii din America. Cu acest prilej, președintele filosof își expune oficial concepția, de sorginte americană, care se va simți și în organizarea tinerei Republici. Textul, care amintește de întâlnirea de la Pittsburgh, este unul care vine să clarifice disputa din perioada interbelică dintre cehi și slovaci. Autorul subliniază că „la 30 iulie am semnat acordul – *acord și nu tratat- (Československa Dokodá, ne smlouvá)*, între cehii și slovacii din America”, care ar fi dat satisfacție unei facțiuni slovace ce urmărea câștigarea independenței, deși conform părerii oficialului era vorba de o autonomie cu o Dietă, administrație și tribunale proprii². În același context, se revine asupra subiectului autonomiei, revendicare considerată „justificată, dar și asupra acțiunii unor lideri slovaci care „nu se mulțumeau cu o autonomie teritorială”, ceea ce nu se putea sfârși decât cu un „fiasco”³. Încercarea de reformare pe criterii federale a Imperiului Austro-Ungar, venită la propunerea Împăratului Carol, este caracterizată de președintele Masaryk ca fiind o „tentativă disperată”, care nu a făcut altceva decât să grăbească proclamarea independenței Cehoslovaciei⁴.

Ideea *cehoslovacismului*, dar mai ales a unității naționale, este una des întâlnită în opera lui T.G. Masaryk, un exemplu elocvent în acest sens fiind sinteza referitoare la situația slavilor de după război. În acest sens aflăm că „Cehoslovacia este reconstituirea vechiului Regat al Boemiei și Moraviei”, la origine slovacii fiind uniți cu cehii, care în fond „formează o singură națiune și vorbesc aceeași limbă”. Singura diferență în viziunea autorului era aceea că cehii, în comparație cu slovacii, fiind mai liberi, și-au dezvoltat mai intens propria lor limbă⁵. În încheierea analizei sale, Masaryk își exprima convingerea că războiul și situația de după obliga toate națiunile europene la înțelegere, solidaritate și la

¹ Vezi în acest sens T.G. Masaryk, *Idealurile umanității și despre bolșevism*, București, 1923, p. 5.

² Idem, *La Résurrection d'un État. Souvenirs et réflexions 1914-1918*, Paris, (f.a.), p. 236.

³ *Ibidem*, p. 237.

⁴ *Ibidem*, p. 296.

⁵ Idem, *Les Slaves apres la guerre*, Paris, 1923, p. 15-16.

uniune, ceea ce însemna că „Statele Unite ale Europei sunt pe cale de a se realiza”⁶. Deși în *L'Europe Nouvelle* autorul face o incursiune interesantă în fenomenul politic contemporan lui, ne vom opri mai ales asupra capitolului 8, *Problema statelor și a micilor națiuni. Federalizarea micilor națiuni*. În interiorul acestui segment este analizată antinomia dintre națiunile mici și cele mari, pentru că „o națiune mică, pasivă, se apără contra uneia mari bazându-se pe un efort intelectual superior față de aceasta care are avantajul superiorității numerice”⁷. Ideea de federație este văzută ca fiind posibilă doar în condiții de libertate, ceea ce ar fi lipsit, în principal, Imperiului Habsburgic, și ce îl determină pe autor să concluzioneze că partizanii federalizării nu au ținut cont de schimbările aduse de război⁸. O poziție clasicizantă în ceea ce privește ideea federalistă, asemănătoare președintelui Masaryk, regăsim la consilierul său, Zdenek Pekar⁹.

Din același spirit politic, Edvard Beneš, ministrul de Externe al Cehoslovaciei și apoi, urmașul lui Masaryk la președinție, este unul dintre susținătorii statului național-unitar cehoslovac ai limbii și națiunii cehoslovace, dar și unul dintre principalii artizani ai Micii Înțelegeri, lui aparținându-i formula cu trei state¹⁰. Nu în ultimul rând, Beneš, pe parcursul perioadei interbelice și postbelice a fost implicat în proiecte de federalizare a Europei Centrale¹¹. În paralel cu opțiunile federaliste majore ale lui Masaryk și Beneš, Vladimir Nosek, secretarul Legației Cehoslovace la Londra, într-o amplă lucrare publicată în 1918, prevedea că cehoslovacii, care erau „cea mai democratică, omogenă și avansată națiune din Europa Centrală” vor deveni susținători ai Marii Britanii și apărători ai drepturilor fundamentale¹². De altfel, același autor, într-o broșură publicată în 1919, aducea la cunoștința opiniei publice britanice și internaționale, rolul pe care l-ar putea avea țara sa în noua geopolitică europeană, mai ales în perspectiva formării *Confederației Europei Centrale* care ar fi prins contur cu ajutorul Alianțelor¹³.

⁶ *Ibidem*, p. 61.

⁷ *Idem*, *L'Europe Nouvelle*, Paris, 1918, p. 72.

⁸ *Ibidem*, p. 74-75.

⁹ În acest sens vezi, Václav Kľofáč, *Demokratická stronnictve i politički odnosi Československé*, Brno, 1983, p. 63-68.

¹⁰ În acest sens vezi Edvard Beneš, *The Little Entente*, în „Foreign Affairs”, an 1, nr. 1, sept. 1922, p. 60-70

¹¹ *Idem*, *The Diplomatic Struggle for European Security and the Stabilization of Peace*, Prague, 1925; *Idem*, *The Problem of the Small Nations after the World War* în „Slavonic Review 4”, nr. 11 (December 1925), p. 257-77; *Idem*, *Central Europe after Ten Years*, în „Slavonic Review 7”, nr. 20 (January 1929), p. 245-260; *Idem*, *Cinq années de politique extérieure*, Prague, 1934; *Idem*, *Memoirs of dr. Eduard Beneš. From Munich to New War and New Victory*, Cambridge, 1954;

¹² Vladimir Nosek & *Independent Bohemia. An Account of the Czecho-Slovak Struggle for Liberty*, London & Toronto & New York, 1918, p. 170.

¹³ *Idem*, *Great Britain and The Czecho-Slovaks*, Prague, 1919, p. 13.

Un continuator al politicii externe cehoslovace a fost Kamil Krofta, cel pe care Beneš l-a desemnat să conducă Ministerul de Externe și care din această postură susține dezideratele mentorului său¹⁴. Nu mai puțin important, pentru spațiul fostei Cehoslovacii, este numele fostului premier Milan Hodža care, în proiectele susținute din exilul londonez, propunea o federalizare a Europei Centrale, sintagmă prin care înțelegea o Europă Danubiană fără o putere dominantă și care să excludă țări precum Germania sau Polonia, văzute drept principalele surse ale conflictelor¹⁵.

În ceea ce privește Iugoslavia interbelică, credem că numele lui Vladko Maček, președinte al Partidului Țărănesc Croat după moartea lui Stjepan Radič, este cel cu care putem începe o discuție despre aceste spații. Într-o lucrare dedicată evoluției Federației Iugoslave între 1921 și 1941, autorul nu face altceva decât să exprime concepția federalistă croată în contrapartidă față de cea sârbă: Croația independentă în cadrul unei federații/confederații monarhice. De altfel, istoriografia reprezentativă pentru spațiul geografic în cauză, aproape în exclusivitate, este fidelă celor două curente politice contemporane evenimentelor: curentul centralist inspirat de politica centralistă sârbă *versus* curentul federalist/autonomist croat. Omul politic croat insistă asupra unui subiect des invocat de cercurile politice de la Zagreb, și anume că federația iugoslavă nu a fost organizată pe baza Declarației din Corfu, egalitatea provinciilor ar fi doar nominală, iar Constituția din 1921 încearcă uniformizarea diferențelor¹⁶. Maček insistă asupra unei serii de inadvertențe apărute în sistemul promovat de la Belgrad care, prin viziunea sa integratoare, contravenea unui stat care promovează *autonomia*¹⁷. Nu în ultimul rând, analiza liderului croat atinge și unul dintre subiectele des invocate de adversarii statului național: în viziunea lui, nu există națiune iugoslavă, cetățenie iugoslavă sau limbă iugoslavă. „Croații nu sunt uniți cu sârbii, așa cum nu sunt uniți cu bulgarii, cehii, slovacii sau polonii. Ideea unității este panslavistă și ortodoxistă”¹⁸.

Contele Sforza, într-o carte dedicată acțiunii politice de înfăptuire a statului iugoslav și primului-ministru sârb, Nikola Pašić, subliniază contradicția dintre teoria artizanului Declarației de la Corfu și practica politică ce s-a concretizat în Constituția din 1921 caracterizată prin „centralizarea extremă”¹⁹. Informații inedite, de primă mână, referitoare la contextul politic internațional

¹⁴ Kamil Krofta, *Histoire de la Tchecoslovaquie*, (f.l.), 1934.; *Ruthenes, Czechs and Slovaks* în „Slavonic Review 13”, nr. 38 (January 1935), p. 363-371 și „Slavonic Review 13”, nr. 39 (April 1935), p. 611-626. Idem, *L'Europe au carrefour*, Prague, 1936.

¹⁵ Milan Hodža, *Federation in Central Europe*, London, 1942; pentru mai multe detalii despre concepția politică a lui, vezi Milan Hodža, *Nationality Policy in Czechoslovakia*, Prague, 1938 sau Idem, *The New European Situation and Czechoslovakia*. Prague, 1938.

¹⁶ Vladko Maček, *Wspomnienia przemysłów federacyjny. Król Aleksandar, Chorwatska i Jugosłowensko federacja w 1921-1941*, Kraków, 2002, p. 18-22.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Comte Sforza, *Pachitch et l'union des yougoslaves*, Paris, 1938.

de la sfârșitul Primului Război Mondial, ne oferă cel de-al patruzeci și doilea Secretar de Stat american. Robert Lansing, în ale sale memorii de război, subliniază statutul privilegiat de care se bucura misiunea sârbă la Washington, la începutul lui decembrie 1917, în comparație cu cea iugoslavă care nu fusese invitată deoarece Statele Unite, formal, nu declaraseră război Austro-Ungariei²⁰. În această abordare regăsim diferența clară de percepție între modul în care S.U.A. au primit ideea și au sprijinit statul *Cehoslovacia* (din timpul războiului) și modul în care a privit ideea *iugoslavă* (și poziția S.U.A. față de Iugoslavia după 1918). Aceeași problematică o reiau doi dintre cei mai acreditați istorici în studiere a diplomației wilsoniene: Arthur S. Link²¹ și Victor S. Mamatey. Acesta din urmă atrage atenția cum că Departamentul de Stat l-a informat pe agentul diplomatic special al SUA în Corfu, Percival Dodge, că o misiune specială sârbă va fi binevenită, dar una iugoslavă, nu²².

Una dintre cele mai afectate țări în urma Primului Război Mondial a fost Ungaria, jumătatea unui imperiu multinațional. Nu întâmplător, primul guvern postbelic, de la Budapesta, în frunte cu Mihály Károlyi propunea împărțirea teritoriilor maghiare pe criterii etnice pornind de la o formulă federală. Unul dintre principalii promotori ai acestui curent era Oszkár Jászi, ministru al Naționalităților în guvernul „contelui roșu”. Prin volumul său, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, autorul ne face cunoscută varianta pe care o considera cea mai viabilă pentru contextul primelor luni postbelice. El propunea în cadrul pregătirilor pentru negocierile de pace să fie discutată soluția transformării Ungariei într-o „Elveție a Răsăritului” ca parte a unei Confederații Danubiene democratice²³. Din același volum, de o incontestabilă valoare, aflăm că viziunea președintelui Mihály Károlyi, în privința noii Republici, era „în acord cu cunoscutul program de confederație a lui Lajos Kossuth”²⁴. De altfel, ideile expuse de ministrul Jászi se regăsesc în mare parte și în volumul semnat de însuși Mihály Karolyi²⁵.

Miklos Horthy, regentul Ungariei după Primul Război Mondial, în memoriile sale amintește despre situația inedită în care se afla atât țara sa cât și România, în fața celui de-al Doilea Arbitraj de la Viena. În acest context, liderul de la Budapesta nu putea să nu observe jocul politic practicat de Hitler prin care ambele state implicate erau obligate să accepte deciziile luate de Berlin. În acest

²⁰ Robert Lansing, *War Memoirs of Robert Lansing*, New York, 1935, p. 279.

²¹ Arthur S. Link, *Wilson the Diplomatist: A Look at His Major Foreign Policies*, Baltimore, 1957.

²² Victor S. Mamatey, *The United States and Central Europe: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda 1914-1918*, Princeton, 1957, p. 115.

²³ Oscar Jászi, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, London, 1924, p. 91.

²⁴ *Ibidem*, p. 3. Concepțiile politice ale lui Jászi referitoare la problemele Europei Centrale au fost publicate și în România interbelică în „Revista Vremii”, cu precădere în 1922.

²⁵ Michael Károlyi, *Fighting the World: The Struggle for Peace*, New York, 1925.

context, Horthy considera că problema nu putea fi rezolvată prin negocieri cum se încerca, ci „numai prin formarea unei federații ungaro-române”²⁶.

De tentația federalistă nu au „scăpat” nici cercurile politice românești ale perioadei interbelice. În acest sens ne atrag atenția două atitudini care sintetizează ceea ce istoriografia română urma să dezvolte: una centralizatoare și una provincială. Prima o atribuim lui Take Ionescu, promotorul federalismului între state suverane²⁷, iar cea de-a doua, se referă la descentralizarea propusă de partidul lui Iuliu Maniu. Dacă Mica Înțelegere a fost un proiect realizat- e adevărat însă, într-o formă diferită față de cea propusă de Take Ionescu-, planurile descentralizatoare transilvănene nu au avut aceeași soartă. Pentru acest din urmă caz, elocvente sunt luările de poziție a lui Sever Bocu și Romul Boilă care, la mai bine de un deceniu de la Marea Unire, condamnă centralismul excesiv și propun o reorganizare administrativă în conformitate cu specificul regional al provinciilor românești. Romul Boilă, în *Studiu asupra reorganizării Statului român întregit*, publicat în timpul guvernării național-țărăniște (1931), putând fi luat, deci, drept un argument pentru o acțiune politică, făcea un apel fiind convins că „a sosit ceasul al 12-lea, când trebuie să rezolvăm problema reorganizării Statului român întregit”. În viziunea autorului, în România Mare „s-a făurit o Constituție cu tendințe centraliste”, iar „singura cale de salvare este descentralizarea largă a organizației de stat”²⁸. În scurt timp, în următoarea lună practic, Sever Bocu, în ziarul „Vestul” din Timișoara, iniția o serie de articole ce purta titlul *Exploatarea provinciilor alipite*²⁹. Pornind de la paradigma conform căreia sistemul centralist dezavantajează dezvoltarea reală a regiunilor bogate, omul politic național-țărănist bănățean susținea ideea conform căreia „centralismul nu are naționalitate; el a dus, fie că a fost unguresc sau românesc, la aceleași concluzii logice: exploatare sau sărăcie”³⁰.

Scurta analiză a percepțiilor celor mai importanți oameni politici interbelici ai Europei Centrale, în problematica federalismului, scoate în evidență cel puțin două curente delimitate clar: pe de o parte, din punct de vedere geografic, elitele formate în arealul fostului Imperiu Austro-Ungar fac, de cele mai multe ori, o proiecție statală bazată pe principii federale, în timp ce de partea cealaltă a baricadei regăsim susținători ai centralismului. Antinomia desigur survine, în principal, datorită culturii politice pe care se bazau susținătorii

²⁶ Nicholas Horthy, *Memoirs*, annotated by Andrew L. Simon, La Vergne, 2000, p. 215.

²⁷ Take Ionescu, *Mica Înțelegere*, București, 1921.

²⁸ Dr. Romul Boilă, *Studiu asupra reorganizării Statului român întregit. Cuprinde un anteproiect de Constituție cu o scurtă expunere de motive, Cluj 1931*, în „Provincia 2000. Antologie”, Târgu-Mureș, 2001, p. 69-71. Textul integral se regăsește pe blog-ul lui Sabin Gherman unul dintre cei mai controversați susținători ai federalizării României post-decembriste: http://www.ftr.ro/blog3/?page_id=7

²⁹ „Vestul”, Timișoara, 17 septembrie 1931.

³⁰ În acest sens vezi Sever Bocu, *Drumuri și răscruci*, vol. II, p. 234 apud Daniel Vighi, *Lincolnul lui Iorga sau cine e domn în casă*, în „Provincia 2000. Antologie”, Târgu-Mureș, 2001, p. 92-95; Ioan Muntean, *Sever Bocu*, Timișoara, 1999.

teoriilor în cauză. Dintr-o altă perspectivă, însă, este obligatoriu să subliniem faptul că, motivele invocării unor structuri federale diferă în funcție de noul statut conferit statului în cauză în urma sfârșitului Primului Război Mondial: statele învinse nu urmăreau altceva decât prezervarea unor teritorii „sacre”, iar cele învingătoare, fie refacerea unor entități străvechi, fie căutau o metodă defensivă în fața pericolelor externe sau, de ce nu, extinderea teritorială sub ceea ce poate fi numit „imperialismul micilor state”.